

Razvoj medicinske djelatnosti u Slavoniji u 18. i 19. stoljeću

Mahaček, Filip

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Dental Medicine and Health Osijek / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Fakultet za dentalnu medicinu i zdravstvo Osijek**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:243:464168>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-05**

Repository / Repozitorij:

[Faculty of Dental Medicine and Health Osijek
Repository](#)

**SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
FAKULTET ZA DENTALNU MEDICINU I ZDRAVSTVO
OSIJEK**

Preddiplomski sveučilišni studij Fizioterapija

Filip Mahaček

**RAZVOJ MEDICINSKE DJELATNOSTI
U SLAVONIJI U 18. I 19. STOLJEĆU**

Završni rad

Orahovica, 2021.

**SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
FAKULTET ZA DENTALNU MEDICINU I ZDRAVSTVO
OSIJEK**

Preddiplomski sveučilišni studij Fizioterapija

Filip Mahaček

**RAZVOJ MEDICINSKE DJELATNOSTI
U SLAVONIJI U 18. I 19. STOLJEĆU**

Završni rad

Orahovica, 2021.

Rad je ostvaren u: Fakultet za dentalnu medicinu i zdravstvo Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, Preddiplomski sveučilišni studij Fizioterapija u Orahovici

Mentor rada: prof. dr. sc. Aleksandar Včev

Komentor: Slavko Čandrlić, mag. iur.

Rad ima 30 listova.

Znanstveno područje: Biomedicina i zdravstvo

Znanstveno polje: Temeljne medicinske znanosti

Znanstvena grana: Povijest medicine i biomedicinskih znanosti

Predgovor radu

Zahvala za ostvarenje rada upućena je mojoj obitelji koja me nesebično podržavala i vjerovala u mene.

Također zahvaljujem prof. dr. sc. Aleksandru Včevu koji je prihvatio biti mentor, komentoru mag. iur. Slavku Čandrliću, te asistentici dr. med. Jeleni Jakab, koji su mi svojim znanjem i iskustvom pomagali i usmjeravali me.

Zahvaljujem svim kolegicama i kolegama na pomoći, savjetima i vremenu koje su odvojili za mene tijekom izrade ovoga rada.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. POSTUPCI.....	2
3. RAZVOJ MEDICINSKE DJELATNOSTI U SLAVONIJI U 18. I 19. STOLJEĆU	3
3.1. Medicinska djelatnost na području Slavonije do 18. stoljeća	3
3.2. Zdravstvene prilike na području Slavonije početkom 18. stoljeća.....	3
3.2.1 Područje vojne krajine.....	3
3.2.2. Civilno područje (Provincijal).....	4
3.3. Zdravstvene reforme Marije Terezije.....	5
3.4. Razvoj zdravstvenih profesija na području Slavonije u 18. i 19. stoljeću.....	6
3.4.1. Razvoj liječništva	6
3.4.2. Otvaranje prvih ljekarni i razvoj ljekarničke službe	8
3.4.3. Razvoj primaljstva – prve obrazovane primalje.....	10
3.4.4. Uloga veterinarstva.....	12
3.5. Razvoj zdravstvenih ustanova	13
3.5.1. Osnivanje i gradnja prvih bolnica	13
3.5.2. Razvoj kupališta i lječilišta.....	16
4. ULOGA I VAŽNOST ZDRAVSTVA TE FIZIOTERAPIJE.....	18
5. ZAKLJUČAK	19
6. SAŽETAK.....	20
7. SUMMARY	21
8. LITERATURA	22
9. ŽIVOTOPIS	26

1. UVOD

Sve do prve polovice 18. stoljeća medicinska djelatnost bila je u rukama šarlatana i svećenika. Razvojem znanosti započinje i razvoj svih zdravstvenih djelatnosti. Slavonija nakon oslobođenja od Osmanlija kao dio Vojne krajine i Provincijala tadašnje Habsburške, odnosno Austro-ugarske Monarhije, znatno zaostaje u razvoju za ostalim područjima, pa se to očituje i na javnozdravstvenim prilikama. Iako je bila pod utjecajem raznih kultura te svećenstva i Crkve, medicina u Slavoniji nije bila dovoljno razvijena. Tijekom 18. i 19. stoljeća dolazi do promjena i drugačijega pogleda na zdravstvenu djelatnost.

Cilj je rada prikazati razvoj medicinske djelatnosti u Slavoniji u 18. i 19. stoljeću. Kroz pretraživanje dostupne literature u radu će se pokušati retrospektivno predstaviti napredak zdravstvenih profesija i razvoj zdravstvenih ustanova te sagledati kakvu je ulogu teritorijalna podjela Slavonije imala na razvoj zdravstvene djelatnosti. Cilj je rada također prikazati kakvu su ulogu tadašnja zdravstvena zbivanja imala na stanje kakvo danas poznajemo.

2. POSTUPCI

Rad je utemeljen na retrospektivnom epidemiološkom istraživanju zasnovanom na neobjavljenoj arhivskoj građi Državnog arhiva u Osijeku te dostupnoj literaturi u elektronskoj bazi podataka *PubMed*, *Scopus* i *Hrčak* – portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske. U obradi teme korišteno je 36 radova. Isključni kriteriji prilikom pretraživanja bili su: duplikati, necjeloviti i nepotpuni članci i članci koji ne sadrže bitne teme za ovaj rad. Informacije i podaci iz prikupljene literature analizirani su i sintetizirani.

Ključne riječi: *liječnici; primalje,; veterinarstvo; zdravstvene ustanove.*

Keywords: doctors; midwives; veterinary medicine; health institutions.

3. RAZVOJ MEDICINSKE DJELATNOSTI U SLAVONIJI U 18. I 19. STOLJEĆU

3.1. Medicinska djelatnost na području Slavonije do 18. stoljeća

Iz fosilnih ostataka na nalazištima na području Hrvatske vidljivo je da su ljudi već u prapovijesti prije 130 000 godina imali primitivne načine liječenja prijeloma i fraktura koji su bili uspješni. Prema tome znamo da je već u prapovijesti bila razvijena socijalna osjetljivost za bližnje ili članove pripadajuće zajednice (1). U vučedolskoj kulturi, najpoznatijoj prapovijesnoj kulturi s područja Slavonije, kao tehnika liječenja ili povezanost sa svijetom mrtvih prakticirao se šamanizam(2). Među Ilirima koji su nastanjivali područje današnje Hrvatske, pa tako i Slavonije, u antičko doba, najviše je bilo zastupljeno liječenje ljekovitim biljem, ali i vjerovanje u magijske postupke liječenja. Iz toga razdoblja potječu i dokazi o postojanju prvih liječnika. Do određenoga razvoja medicine na ovom području dolazi tek dolaskom Rimljana. Oni donose niz reformi i zakona kojima se počinje razvijati javno zdravstvo te primitivne zdravstvene ustanove na prostoru cijeloga carstva. Prvi put na ovim prostorima spominju se liječnici i farmaceuti, razvija se veterinarstvo te se grade terme i hospiciji. Dolaskom Slavena dolazi do miješanja njihove autohtone medicine i svih ostalih medicina koje imaju utjecaj na ovom prostoru, a liječenjem su se bavili posebni vračevi i travarke. U srednjem vijeku medicinom se uglavnom bave svećenici, franjevci i isusovci. Od kraja srednjega vijeka pa sve do kraja 17. stoljeća Slavonija je pod vlašću Osmanskoga carstva, međutim baš zbog djelovanja svećenstva sačuvao se zapadnokršćanski kulturni identitet (1).

3.2. Zdravstvene prilike na području Slavonije početkom 18. stoljeća

Na samom početku 18. stoljeća dolazi do popravljivanja demografske situacije na području čitave Slavonije, a veliku ulogu u tome imale su migracije stanovništva. Prema popisu iz 1702. godine na području Slavonije živi oko 45 000 ljudi dok je četiri godine ranije taj broj bio oko 30 % manji te se procjenjuje da je 240 sela bilo napušteno. Demografski razvoj značio je i poboljšanje gospodarske situacije, ali isto tako moguću pojavu raznih epidemija (3).

3.2.1 Područje vojne krajine

Dugački i Regan opisuju kako je upravo zbog izbijanja stalnih epidemija Josip I. već 1710. godine bio prisiljen osnovati Dvorsko zdravstveno vijeće te uspostaviti sistem sanitarnih

3. RAZVOJ MEDICINSKE DJELATNOSTI U SLAVONIJI U 18. I 19. STOLJEĆU

kordona koji su trebali odvojiti zaražena područja od nezaraženih. Kako je Slavonija u to vrijeme bila granična regija Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva, na samoj granici uspostavljena je prva linija sanitarnog kordona (1, 6). Sistem čardaka i karaula koji je prije imao samo vojnu svrhu sada dobiva i sanitarnu te postaje glavni način obrane od raznih epidemija koje su prijetile iz Osmanskog carstva. Kako je rastao broj sela u vojnoj krajini, tako se i povećavao broj čardaka na području uz rijeku Savu, a putnici koji su išli prema Habsburškoj Monarhiji provodili su određen broj dana u karanteni kako bi se utvrdilo prenose li bolesti. Karantena se izdržavala u posebnim ustanovama koje su se nazivale kontumaci, dok su rašteli bili manje ograđene stanice gdje se pred nadzornikom (dezinfektorom) razmjenjivala roba. Prekogranična roba nakon razmjene dijelila se na zaraženu i nezaraženu. Za zaraženu robu postojali su razni načini dezinfekcije, od pranja u octu do izlaganja svježem zraku ili dimu. Sanitarni kordon na Savi počinje se razvijati u prvoj polovici 18. stoljeća, međutim dovršetak njegove organizacije nastavlja se tijekom čitavog stoljeća. Kasnije će se pokazati kako je taj kordon imao ključnu ulogu u zdravstvenoj zaštiti slavonskog stanovništva (4, 5).

3.2.2. Civilno područje (Provincijal)

Središnji dio Slavonije koji nije pripadao Vojnoj krajini naziva se Provincijal. Provincijal je tada podijeljen na brojna vlastelinstva te je svaki vlastelin pazio na zdravstvene prilike u svome vlastelinstvu i po potrebi, uz kontrolu vlastelinskih pandura, zatvarao granice. Prema Skenderoviću, slavonska vojno-komorska vlast kontrolira zdravstvene prilike u Slavoniji te se 1709. godine prvi put spominje provođenje karantene pod kontrolom liječnika kojih je u ono vrijeme bilo malo. Civilno stanovništvo do tada su najčešće liječili isusovački i franjevački redovnici u samostanima, a cijela Slavonija smatrala se nerazvijenim dijelom Monarhije s nedovoljno zdravstvenih ustanova. Liječničkom praksom bavili su se i ranarnici i brijači koji su u Slavoniju uglavnom dolazili s vojskom. Iako je djelovanje kirurga-ranarnika uglavnom bilo usmjereno na vojsku, a tek onda na lokalno stanovništvo, njihov dolazak imao je veliki utjecaj na razvoj zdravstvene zaštite u Slavoniji.

U Vukovaru je, zbog pojave kuge u Srijemu 1710. godine, osnovana karantena za sve sumnjive osobe kako bi se zaštitili Slavonija i grad Osijek. Sredinom prve polovice 18. stoljeća formira se i sanitarna komisija u Osijeku koja ima obvezu praćenja zdravstvenih prilika, a posebno epidemiološke situacije na prostoru Vojne krajine i Slavonskog provincijala jer se u monarhiji čitava Slavonija smatrala potencijalno opasnim područjem od zaraznih

3. RAZVOJ MEDICINSKE DJELATNOSTI U SLAVONIJI U 18. I 19. STOLJEĆU

bolesti kao što su kuga, tifus, malarija i boginje (3 - 4, 6 - 9).

3.3. Zdravstvene reforme Marije Terezije

Za razumijevanje razvoja medicinske djelatnosti na slavonskom području potrebno je sagledati stanje na prostoru čitave tadašnje države. U prvoj polovici 18. stoljeća zdravstvena zaštita bila je neorganizirana i neučinkovita. Dolaskom na vlast carice Marije Terezije 1740. godine dolazi do niza reformi koje za posljedicu imaju velike promjene u životu stanovništva, ali i cjelokupnog javnog zdravstva na području Slavonije.

Uvođenjem građanske vlasti i ustrojem županija, ona ograničava ovlasti vojske i uvodi red u građanski život na području Provincijala. Dolazak belgijskog liječnika Van Switena u Beč 1745. godine značio je velike promjene u zdravstvenoj zaštiti na području tadašnje Monarhije te veliki utjecaj na stanje u Slavoniji. Carica uviđa problem nedostatka dovoljnog medicinskog kadra te provodi reforme bečkog Medicinskog fakulteta i otvara medicinski fakultet u Ugarskoj. Isto tako zahtjeva da svaka županija i grad zaposle fakultetski obrazovane liječnike. Zbog toga ubrzo i u Slavoniji brijače-kirurge zamjenjuju fakultetski školovani doktori medicine koji unaprjeđuju razinu zdravstvene zaštite. Reforme su usmjerene i prema razvoju sanitarnih komisija koje nastaju prije njezina dolaska na vlast. Slavonska sanitarna komisija sa središtem u Osijeku obuhvaćala je područje triju slavonskih županija (Srijemsku, Virovitičku i Požešku) te triju pukovnija (Petrovaradinsku, Gradišćansku i Brodsku).

Godine 1770. Marija Terezija je objavila *Generale Normativum Sanitatis*, opći zdravstveni zakon koji počinje vrijediti na područje čitave Habsburške Monarhije, pa tako i Slavonije. Taj je zakon regulirao sva pitanja vezana uz zdravstvenu problematiku i objedinio je prijašnje pojedinačne zdravstvene propise u jednu cjelinu. Sadržavao je dva dijela od kojih se jedan odnosio na zdravstvo u zemlji, a drugi na zdravstvo u vojnoj krajini, odnosno na granici. Njime je potvrđeno postojanje Slavonske sanitarne komisije koja je nadgledala četiri kontumaca te imala najveću odgovornost i opseg poslova. Zakon je propisivao i obavezno školovanje i način rada liječnika, kirurga-ranarnika, ljekarnika, primalja i ostalog medicinskog osoblja. Tim zakonom unaprijeđen je i sustav Sanitarnog kordona koji je bio jedna od najvažnijih zdravstvenih institucija Monarhije, a pokazat će se da je imao velik utjecaj na javnozdravstvene prilike ovog područja (6, 7, 10).

3.4. Razvoj zdravstvenih profesija na području Slavonije u 18. i 19. stoljeću

3.4.1. Razvoj liječništva

Kako je već navedeno, početkom 18. stoljeća na ovom je prostoru djelovanje obrazovanih liječnika bila prava rijetkost. Nakon oslobođenja od Osmanske vlasti s vojskom pristižu spomenuti kirurzi-ranarnici, međutim njihovo znanje iz područja medicine bilo je upitno, ali i često usmjereno samo prema vojsci. Kirurzi-obrtnici, koji djeluju na civilnom području, obnašaju važne liječničke funkcije diljem Slavonije. Dok je u ostatku Monarhije postojala razlika između brijauča i školovanih kirurga, to nije bio slučaj u Osijeku. Civilni kirurzi u Osijeku smjeli su propisivati lijekove, ali i liječiti vanjske i unutarnje bolesti, što nije bio slučaj u ostatku Habsburške Monarhije (9, 10).

Primjer nedostatka liječnika vidljiv je i za vrijeme tadašnjih epidemija. Unatoč uspostavi sanitarnog kordona, kuga se pojavljivala i u civilnom području Slavonije. Prema pisanju Skenderovića, za vrijeme kuge u Požegi 1739. godine brigu o bolesnima vodili su samo jedan doktor i jedan vojni ranarnik (4). Skenderović piše da je ime kirurga i vojnog ranarnika bilo Dominik Prunner, a nastavio je djelovati sve do svoje smrti (6).

Nedostatak obrazovanih liječnika prva pokušava riješiti Carica Marija Terezija svojim reformama zdravstva. Ona također zahtjeva uključivanje obrazovanih liječnika u državne i lokalne institucije vlasti (6).

Već sredinom stoljeća zabilježena je pojava fakultetski obrazovanih doktora medicine koji obnašaju dužnosti županijskih fizika. Dužnost županijskog fizika bila je druga po važnosti, odmah nakon županijskog liječnika. Županijski fizik bio je osoba zadužena za kompletnu zdravstvenu skrb na području jedne županije. Oni su bili stručni izvjestitelji po pitanju zdravstva te su nadgledali rad apoteka, kirurga-obrtnika i primalja. Bili su odgovorni za preventivnu i kurativnu zdravstvenu zaštitu, ali imali su i veliku ulogu na području suzbijanja zaraznih bolesti (11).

Atalić navodi kako tijekom epidemije kuge 1728. godine u Osijek dolazi prvi zabilježeni liječnik, Johann Gottfried Hartwig. Pretpostavlja se da je kao i prijašnji kirurzi-ranarnici bio obrazovan u Beču, a s obzirom na to da je imao medicinsku licencu za djelovanje, poslan je iz glavnoga grada u Slavonski provincijal (8).

Godine 1742. prvi put spominje se ime školovanog doktora medicine koji djeluje na području

3. RAZVOJ MEDICINSKE DJELATNOSTI U SLAVONIJI U 18. I 19. STOLJEĆU

Slavonije, a njegovo ime bilo je Georg Pfister (6, 10).

Najstariji dokument o regulaciji medicinske prakse u Osijeku potječe iz 1746. godine, a usvojilo ga je Magistratsko vijeće Tvrđe koje uz stručno mišljenje doktora Pfistera navodi da kirurzi-brijači koriste raznovrsne i precijenjene, ali i po život opasne načine liječenja. *Regulationen für Baderen*, kako se originalno zvao navedeni dokument, zabranjivao je brijačima liječenje unutarnjih bolesti i pisanje recepata za lijekove te je određivao cijenu prvog liječničkog pregleda (10). G. Pfister tada je najvažnija stručna medicinska osoba na prostoru slavonskih županija i pukovnija (6).

Prema dokumentu iz 1762. godine, liječnik Hiertel je, kao stručna osoba, jedan od članova novoosnovane Slavonske sanitarne komisije te najodgovorniji liječnik za cijeli Slavonski provincijal (6).

Skenderović navodi da su u Požeškoj županiji prvi poznati fizici bili Talijani Franciscus Raimundi i Franciscus Volusi, a djelovali su oko 1750. godine. Dok se za prvog ne može potvrditi da je bio fakultetski obrazovan liječnik, za drugog se to sa sigurnošću zna jer je nosio titulu doktora medicine. Budući da su spomenuti liječnici podrijetlom Talijani, može se zaključiti da su ranije navedene zdravstvene reforme tek trebale doći do izražaja (6).

Godine 1763. poznat je i fizik koji djeluje na prostoru Srijemske županije. Njegovo ime bilo je Martin Marikovszky i bio je doktor medicine. Napisao je djelo *Ephemerides Syrmienses* u kojemu je opisao zdravstvene prilike u županiji tijekom svog djelovanja sve do 1769. godine (12).

Kirurzi-obrtnici dolaskom školovanih liječnika sve više gube utjecaj, pa njihov zanat u drugoj polovici 18. stoljeća polako počinje izumirati. Mjesta gradskih fizika, kao i ranije spomenutih županijskih, postupno preuzimaju doktori medicine pa ostali kirurzi-ranarnici djeluju pod njihovom prismotrom.

Brigu o liječenju civilnog stanovništva u Vojnoj krajini vode pukovnijski liječnici, dok su vojni komuniteti u gradovima također morali imati školovanog fizika (13).

U 19. stoljeću nastavlja se razvoj prirodnih znanosti, pa i medicina sve više napreduje. Kako Hrvatska zaostaje s razvojem u odnosu na Europu, tako i Slavonija zaostaje za ostalim dijelovima Hrvatske. Školovani liječnici počeli su dolaziti u gradove pa je situacija bila bolja nego prije, ali još uvijek se taj nedostatak osjetio na selu (10).

Do promjena na području zdravstva u Slavoniji dolazi tek u drugoj polovici 19. stoljeća, točnije 1874. godine za vrijeme bana Ivana Mažuranića, kada izlazi Zakon o uređenju

3. RAZVOJ MEDICINSKE DJELATNOSTI U SLAVONIJI U 18. I 19. STOLJEĆU

zdravstva. Posljedica je to epidemija velikih boginja i kolere. Zakonom je određeno da na prostoru Hrvatske i Slavonije Zemaljska vlada provodi zadaće s područja javnog zdravstva. Provođenje zakona kontrolirale su političke oblasti. U gradovima i općinama osnivaju se zdravstvena tijela, dok se u podžupanijama postavljaju podžupanijski liječnici koji nadziru zdravstveno osoblje zaposleno u državnoj, općinskoj, ali i privatnoj službi na njihovom području (1, 7, 14).

Iste godine kada izlazi Zakon o uređenju zdravstva u Osijeku osniva se Društvo slavonskih liječnika koje pokreće i svoj Glasnik. Društvo se uključivalo i u javni rad, a neki od najistaknutijih članova bili su dr. Kalivoda i dr. Lobmayer (1, 22).

Nakon dvadeset godina donosi se novi zakon: Zakon o uređenju zdravstvene službe u Hrvatskoj i Slavoniji. Tim zakonom iz siječnja 1894. godine, koji je vjerojatno posljedica ukidanja Vojne krajine i ostalih upravnih promjena, nastavljena je organizacija zdravstvene službe koja je proširena i na općine. U svakoj županiji djelovao je županijski zdravstveni odbor, a stručni izvršitelj po pitanju zdravstva bio je županijski fizik. Jedan od nedostataka tog zakona je što nije bio dovoljno usmjeren na preventivnu zaštitu i socijalne potrebe građana (7, 14, 15)

Zakon je propisivao i broj potrebnih liječnika u gradovima u odnosu na broj stanovnika. Morao je biti zaposlen jedan liječnik na 5 000 stanovnika, dva liječnika na 10 000, a za svakih sljedećih 10 000 po jedan liječnik više (7).

3.4.2. Otvaranje prvih ljekarni i razvoj ljekarničke službe

U Osijeku se ljekarništvom najprije počinju baviti franjevci koji su u sklopu samostana najčešće imali i svoje ljekarne. Uz to što su se bavili ljekarništvom, franjevci su često, zbog manjka medicinskih radnika, u svojim samostanima obavljali i liječničke poslove. Prvi ljekarnik na području grada spominje se 1697. godine, dok se postojanje prvih ljekarni, jedne vojne i jedne civilne, navodi već 1701. godine (6, 9). U literaturi ne postoji mnogo podataka o razvoju ljekarni u samom gradu Osijeku, navodi se tek da krajem 19. stoljeća u gradu postoji pet ljekarni (16).

Virovitica je bila sjedište županije sve do kraja 18. stoljeća, kada to postaje Osijek. Na cijelom području Virovitičke županije između Osijeka i Koprivnice sredinom 18. stoljeća postoji tek jedna ljekarna koja djeluje u sklopu franjevačkog samostana i koja je toliko važna za Viroviticu i okolicu da 1748. godine dobiva novčanu pomoć županije. Sršan navodi zanimljivi prikaz Virovitice, ali i cijele Slavonije koju je 1778. godine opisao Friedrich

3. RAZVOJ MEDICINSKE DJELATNOSTI U SLAVONIJI U 18. I 19. STOLJEĆU

Wilhelm von Taube: *Usred mjesta se vidi ne samo lijepa konjanička vojarna, nego i novosagrađen i prostran franjevački samostan s prekrasnom župnom crkvom te lijepo uređenom ljekarnom. Redovnici se brinu kako za duše tako i za tijelo stanovnika mjesta i susjednih sela, budući da su oni ujedno i župnici, ljekarnici i liječnici, jer se nadaleko i naširoko ne može naći nijedan liječnik ili ljekarnik ili pak ranarnik, što je opća neprilika u Slavoniji i svim ilirskim zemljama.* (6, 7, 17).

U Đakovu je prva ljekarna otvorena tek početkom 19. stoljeća kada biskup Mandić dovodi prvog ljekarnika iz Pečuha. Sredinom stoljeća u Đakovu djeluju i drugi ljekarnici od kojih su najznačajniji J. Tranger u čijoj ljekarni „K sv. Duhu“ radi i I. Buday. Nakon završenog studija farmacije u Beču 1863. godine u Đakovo dolazi i rođeni Požežanin, Klaudio Prikelmayer. Do kraja 1893. godine u gradu postoje dvije ljekarne (16).

U središtu Srijemske županije, Vukovaru, prva ljekarna otvara se 1791. godine, a u drugoj polovici 19. stoljeća zapadni dio te županije pripojen je Virovitičkoj.

Na samom kraju 19. stoljeća na području Virovitičke županije, koja je tada obuhvaćala i gotovo cijeli prostor današnje Osječko-baranjske županije, postoji desetak javnih ljekarni uz određeni broj onih koje su držali liječnici. Uz navedene, otvorene su još ljekarne u Dalju, Valpovu, Donjem Miholjcu, Našicama, Orahovici i Suhopolju (16).

Isusovac Frano Ks. Rovis na samom početku 18. stoljeća otvara prvu ljekarnu u Požegi koja ima utjecaj i na šire područje (Posavina i Našice) zbog toga što je tada jedina medicinska institucija u čitavoj Požeškoj županiji. Grad doživljava kulturni i društveni napredak sve do 1739. godine, kada je Požegu zahvatila kuga koju su prema nekim navodima donijeli franjevci koji su dolazili iz Bosne. Bolest je trajala do početka 1740. godine i poharala je franjevački samostan te pola tadašnjega stanovništva grada (prema nekim navodima 798 osoba). Po svemu sudeći, nakon završetka epidemije isusovci ponovno otvaraju još veću ljekarnu u koju su, za tadašnje vrijeme, uložena znatna novčana sredstva. Pavao Thaller bio je posljednji ljekarnik do ukidanja isusovačkog reda, a nakon toga ljekarna je mijenjala nekoliko lokacija i vlasnika, ali je nastavila raditi sve do sredine 20. stoljeća (4, 6). Julije Kempf u svojim je bilješkama zapisao da je u prvoj polovici 19. stoljeća u Požegi osnovana i druga ljekarna koja je dopuštenje za rad dobila 1842. godine, a vodio ju je Vatroslav Prikelmayer (18).

V. Čosić piše kako je Brod u 18. stoljeću imao jednu vojnu ljekarnu koja se nalazila u Tvrđavi sagrađenoj između 1715. i 1780. godine no nigdje se ne navodi kada je ona otvorena. Vojna ljekarna tek je od 1804. godine mogla građanima prodavati lijekove, a postojanje prve građanske ljekarne pod vodstvom Ludviga Köhlera navodi se 1820. godine. Do kraja 19.

3. RAZVOJ MEDICINSKE DJELATNOSTI U SLAVONIJI U 18. I 19. STOLJEĆU

stoljeća Brod je dočekaio i otvaranje druge ljekarne koju vodi Eugen Šrepel (10, 19).

Vinkovci su, kao i Brod, bili dio tadašnje Vojne krajine koja je ukinuta tek 1873. Baš kao i u Đakovačku, u Vinkovačku ljekarnu, kao praktikant, dolazi rođeni Požežanin Ladislav Gayer. O ljekarni nema puno zapisa, međutim zna se da 1882. godine ljekarnu vodi Josip pl. Kallivoda. On je ljekarnu kupio od Julija Domca koji ju je naslijedio od svoga oca pa se može zaključiti da je otvorena sredinom stoljeća. Julije Domac, baš kao i Gayer, kasnije napreduje u svojoj profesiji te postaje jedan od utemeljitelja ljekarni kao zdravstvenih zavoda (20, 21).

Zbog težnje za što boljom izobrazbom farmaceuta i napredovanjem ljekarničke struke, početkom 19. stoljeća u Austro-ugarskoj Monarhiji počinju se osnivati ljekarnički zborovi koji se još nazivaju i gremiji, a koji su trebali pomoći u regulaciji ljekarničke djelatnosti. Ljekarnički zbor Virovitičke županije osnovan je 1865. godine, a pronađeni izvorni zapisi važni su podatci za ljekarništvo, ljekarnike i njihov rad na ovom području jer to je bilo prvo organizirano ljekarničko društvo u Slavoniji (21, 22).

Godine 1894. izlazi Zakon o ljekarništvu. Tim zakonom reguliran je rad ljekarni i one postaju zdravstvene ustanove, a ne obrtne radnje kako je to bilo ranije. Četrdesetak godina prije u Zgrebu je osnovan Glavni ljekarnički zbor za Hrvatsku i Slavoniju koji postaje nositeljem farmaceutskih interesa za područje Hrvatske. Pred sam kraj stoljeća u Slavoniji je zabilježeno postojanje jedne ljekarne na otprilike 20 000 stanovnika, a na prostoru Hrvatske nalazi se njih 117 (10, 16, 21).

3.4.3. Razvoj primaljstva – prve obrazovane primalje

Primalje su prema opisu zanimanja žene koje prate porod i pomažu pri porodu. To je jedno od najstarijih zanimanja koje se u povijesti prenosilo naraštajima u obitelji. Sve do početka 18. stoljeća primalje u Slavoniji svoje su vještine učile samo od drugih primalja i za njih nije postojala nikakva edukacija. Zbog niskog stupnja obrazovanja stanovništva i primalja, pri porodima su često korišteni i magijski postupci kojima se protivila Katolička crkva. Uz loše higijenske uvijete to je dovelo do visoke stope smrtnosti kako novorođenčadi tako i roditelja. Zbog toga u 18. stoljeću Crkva preuzima kontrolu nad njihovim radom, ali isključivo iz vjerskih razloga. Iz dokumenata koji potječu iz 18. stoljeća može zaključiti da je broj primalja bio znatno veći od broja liječnika, ali je njihovo medicinsko znanje bilo jako loše. Tako je primjerice 1754. godine na području Osijeka bilo gotovo deset primalja (6, 10, 23).

Promjene započinju kao i kod ostalih zdravstvenih djelatnosti, dolaskom Marije Terezije na vlast. Gerhard van Swieten, njezin osobni liječnik i reformator, otvara 1754. godine

3. RAZVOJ MEDICINSKE DJELATNOSTI U SLAVONIJI U 18. I 19. STOLJEĆU

primaljsku školu u Beču. Ubrzo nakon toga izlazi *Normativum Sanitatis*. On je propisivao obavezno školovanje primalja koje su dozvole za svoj rad dobivale od nadležnih fizika, a prema zakonu trebala je postojati jedna primalja u svakom selu (24, 25).

Nakon završenog obrazovanja u Beču 1772. godine u tada glavni grad Hrvatske, Varaždin, dolazi Ivan Krstitelj Lalangue. U Varaždinu djeluje kao županijski fizik te postaje autorom prve tiskane medicinske stručne knjige na hrvatskom jeziku iz područja primaljstva. On utječe na školovanje primalja na prostoru cijele Hrvatske i Slavonije te postaje jedan od najznačajnijih ljudi za razvoj hrvatskoga javnog zdravstva i primaljstva (25).

Postojale su i dužnosti primalja koje su bile regulirane gradskim magistratom. Tako primalje u Varaždinu 1787. godine ne smiju napuštati grad bez dozvole, moraju biti u dobrim odnosima, a rad svih primalja mora nadzirati gradska primalja (10).

U Baranji su već u prvoj polovici 18. stoljeća postojale školovane primalje čije je obrazovanje provodila biskupija u Pečuhu. Samaržija piše da je u Požegi 1772. godine bilo pet primalja koje su prisegnule na obavljanje svoje dužnosti, dok Čosić navodi kako tada nitko nije imao više ispitanih primalja (10, 23).

Poznato je da šezdesetih godina 18. stoljeća u Iloku djeluju dvije primalje, Ana Marija Fischer i Franciska Krbaklić, no ne navodi se njihovo obrazovanje. Zna se i da u okolnim selima nije bilo primalja, ali one iz Iloka često nisu bile pozivane na porode jer primalje tada nisu imale reguliranu plaću, a od obitelji se očekivala određena donacija (10, 23).

U Vojnoj krajini nepozivanje primalje za vrijeme poroda bilo je kažnjivo, dok je od 1818. zabranjeno pozivanje nekvalificirane primalje. Postoje podatci da je 1808. godine u Vinkovcima organiziran tečaj za primalje, dok su one s boljim znanjem njemačkog jezika na edukaciju išle u Peštu. U Novu Gradišku prva primalja dolazi 1772. godine iz Beča (13, 23).

Proces obrazovanja primalja tekao je postupno, pa su početkom 19. stoljeća na prostoru Slavonije postojale i školovane i neškolvane primalje.

Prema nekim istraživanjima utvrđeno je da je u Brodu na Savi tijekom pet godina (1828. – 1833.) obavljeno 557 poroda. 107 poroda obavljeno je bez prisutnosti primalje, dok je na ostalih 450 porođaja bilo prisutno ukupno 28 primalja te se po tome može zaključiti da se stanje u odnosu na stoljeće ranije znatno popravilo (24).

Do nove regulacije u radu primalja dolazi tek u drugoj polovici 19. stoljeća kada su zakonima iz 1852. i 1854. godine zabranjeni nadriprimaljstvo i ilegalni pobačaji (10, 23).

Primaljska škola u Rijeci osnovana je 1786. godine i jedna je od prvih na području Monarhije,

3. RAZVOJ MEDICINSKE DJELATNOSTI U SLAVONIJI U 18. I 19. STOLJEĆU

međutim radila je samo kratko vrijeme. Pomak u izobrazbi primalja na hrvatskom nazire se 1877. godine kad je u Zagrebu osnovano prvo Kraljevsko zemaljsko rodilište i primaljsko učilište, a prednost upisa imale su seoske žene zbog malog broja primalja u ruralnim područjima. Prvi predstojnik učilišta bio je već spomenuti dr. Antun Lobmayer, član Društva slavonskih liječnika. On je ujedno i prvi liječnik iz Slavonije koji se zauzimao za pitanje porodništva, pa je uz knjigu *Primaljstvo – učevna knjiga za primalje* napisao još nekoliko djela tematski vezanih za njihov rad (10, 14, 23).

Sredinom druge polovice 19. st. Julijana Schwächer zaposlena je primalja u novootvorenoj Osječkoj bolnici, a do kraja stoljeća primalje se zapošljavaju i u ostalim gradskim bolnicama na području Slavonije (23). U to vrijeme postoje i liječnici porodničari koji su bili pozivani na porode u slučaju komplikacija (10).

Krajem stoljeća Zemaljska vlada donosi naputke koji su usmjereni na primaljsku službu. Prema tim naputcima svaka primalja u Hrvatskoj morala je biti obrazovana na nekom učilištu s područja Monarhije, a kasnije na bilo kojem učilištu koje priznaje Zemaljska vlada. Prije početka rada primalje su morale priložiti diplomu i prijaviti mjesto boravka, a tijekom trogodišnjeg razdoblja bile su podvrgavane provjerama znanja koje je provodio nadležni liječnik (14).

Zemaljska vlada u Zdravstvenom izvješću navodi da 1896. godine na području Hrvatske djeluje 379 općinskih i gradskih primalja te 253 „sukromne“ primalje (10).

3.4.4. Uloga veterinarstva

Veterinarstvo se pokazalo važno baš zato što su Slavonijom u to vrijeme harale razne epidemije. Do sredine 18. stoljeća veterinarstvo na ovim prostorima temelji se na raznim ljekarušama koje su poticale stočarstvo, ali nisu bile stručno utemeljene. Prvi veterinarski propis donosi se 1730. godine za Hrvatsku i Slavoniju te vrijedi sve do 1868. godine. U propisu se navodi način prevencije životinjskih bolesti, ali i kako postupati sa zdravim, a kako s bolesnim životinjama. Godinu kasnije sabor nalaže da se zbog stalne pojave kuge sve uginule životinje zakopaju s kožom. Od 1756. godine ranarnici, osim liječenja ljudi, preuzimaju i liječenje stoke, a 1763., carica Marija Terezija naređuje da liječnici trebaju liječiti i stoku. Ona 1771. donosi propise za suzbijanje zaraznih bolesti domaćih životinja, a upravo su liječnici bili zaduženi za njihovo provođenje. Šesnaest godina kasnije propisana su prava i razgraničene dužnosti liječnika i ranarnika na području održavanja zdravlja ljudi i stoke. Ranarnici su bili zaduženi za liječenje stoke, dok su liječnici pratili i suzbijali zarazne

3. RAZVOJ MEDICINSKE DJELATNOSTI U SLAVONIJI U 18. I 19. STOLJEĆU

bolesti. Tako su u Osijeku gradski fizici bili djelatnici očuvanja zdravlja i liječenja bolesne stoke. Osim što su nadgledali rad ranarnika, izdavali su naredbe i određivali zdravstvene mjere, a izvješća su podnosili gradskom poglavarstvu i Namjesničkom vijeću (34 - 36).

U 19. stoljeću donosi se niz zakona i naredi kojima se unaprjeđuje veterinarstvo, a neki od njih su: Naredba o postupku sa skitničkom stokom iz 1808. godine, Naredba o postupku prilikom bjesnoće iz 1820. godine, a Naredba o obveznom pregledu životinja prije klanja i o pregledu mesa namijenjenog javnoj potrošnji iz 1846. godine, itd. Zakonom o uređenju zdravstva u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji prvi put organizirana je veterinarska služba, no Zakon o uređenju veterinarstva u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji prvi donosi prave postupke u djelovanju protiv stočnih zaraza. Usklađivanje zakona i dobar upravni sustav doveli su do modernizacije javnog zdravstva smanjenja brojnih epidemija koje su više stoljeća bile veliki problem Slavonije, ali i ostatka Hrvatske (7, 34 - 36).

3.5. Razvoj zdravstvenih ustanova

Razvoj i gradnja zdravstvenih ustanova teče paralelno s razvojem zdravstvenih profesija na određenom području, ali ovisi i o javnozdravstvenim prilikama i teritorijalnoj podjeli. U prvim desetljećima nakon oslobođenja od Osmanlija Slavonija gotovo da i nema zdravstvenih ustanova. U postojećim zdravstvenim ustanovama nedostaje kreveta, a higijenski su uvjeti jako loši (24).

3.5.1. Osnivanje i gradnja prvih bolnica

Nakon uspostave granice s Osmanskim carstvom Osijek nije bio dio Vojne krajine, ali je kao glavno središte bio grad u koji je počela dolaziti vojska. Upravo zbog toga u Tvrđi se oko 1726. godine otvara vojna bolnica koja nije bila namijenjena civilima. Atalić piše da se u istom razdoblju na periferiji u Novom gradu otvara i civilna bolnica, dok Živaković-Kreže navodi da je magistrat grada zgradu u kojoj je trebala biti smještena građanska bolnica u Novom gradu kupio 1749. godine. Iako je povod za otvaranje te bolnice bila epidemija kuge koja se pojavila 1739. godine, bolnica sredinom druge polovice 18. stoljeća ima samo pet kreveta (8, 15).

Vojna bolnica nastavila je s radom i u 19. stoljeću, a župnik Antun Josip Turković u svojem dnevniku spominje veliku smrtnost od kolere koja je zabilježena u bolnici 1806. godine (7).

Civilna bolnica koja je 1860.-ih imala 50-ak kreveta postala je premalena pa se pristupilo

3. RAZVOJ MEDICINSKE DJELATNOSTI U SLAVONIJI U 18. I 19. STOLJEĆU

gradnji nove u Donjem gradu. Gradnju bolnice omogućila su sredstva zaklade Huttler-Kohlhofer-Monsperger koja su prvobitno trebala biti utrošena na gradnju sirotišta pa bolnica otvorena 1874. godine nosi to ime (15, 26).

Za vrijeme otvorenja bolnica ima 200 do 300 kreveta i četiri liječnika, a jedan od rukovoditelja dvaju odjela bio je primarijus dr. Ferdo Knopp koji je ujedno i jedan od osnivača Društva slavonskih liečnika koje je počelo djelovati iste godine (27).

Možemo zaključiti da je bolnica odmah nakon otvaranja imala važnu ulogu u liječenju civilnog stanovništva jer razne epidemije i dalje haraju Slavonijom. Tako se u izvješću bolnice iz 1879. godine navodi da je od 3 404 liječenih pacijenta gotovo četvrtina bolovala od malarije (3).

Bolnica se do kraja stoljeća nekoliko puta nadograđuje, a broj zaposlenih liječnika neprekidno se povećava. Nakon što Zemaljska vlada preuzima upravu, bolnica nosi naziv Sveopća i javna Kohlhoffer-Huttler-Monspergerova zakladna bolnica (15, 26).

Požega je drugi grad koji je u Slavonskom provincijalu imao osnovanu bolnicu. Postoje neke naznake da je ona u Požegi postojala još za vrijeme epidemije kuge 1739. godine, no to nije potvrđeno (4, 6).

Iako je u drugoj polovici 18. stoljeća u Požegi postojala zaklada za osnivanje bolnice, to se prema svemu sudeći nije dogodilo sve do 1779. godine, kada se prvi put spominje postojanje jedne vrste sirotinjske bolnice. U izvješću bolnice iz 1773. godine navodi se da bolnica ima samo tri raspoloživa kreveta, što najbolje oslikava stanje zdravstvenih ustanova u to doba. Izgradnju prve moderne bolnice financira gradska općina, a ona je otvorena 1836. godine. Prva nadogradnja i obnova bolnice uslijedila je nakon požara nekoliko godina kasnije, a druga 1875. godine radi ispunjavanja uvjeta da se bolnica proglasi općom i javnom. Bolnica, koja tada ima 40-ak kreveta, vrlo brzo nailazi na problem financiranja i pada u dugove (6, 18, 26).

Od ostalih bolnica na području Požeške županije svakako valja izdvojiti pakračku. Bolnica za stidne i kužne bolesti osnovana je sredinom 18. stoljeća i bila je prvenstveno namijenjena liječenju zaraznih bolesti kod vojnika. Stotinjak godina kasnije bolnica postaje Opća javna zemaljska bolnica. Godine 1898. u Pakracu je završena izgradnja nove Kraljevske zemaljske bolnice koja je imala 120 kreveta i dva zaposlena liječnika. Dr. Vatroslav Schwarz prvi je ravnatelj, a prije dolaska u Pakrac na dužnosti je kao ravnatelj Opće i javne H. K. M. zakladne bolnice u Osijeku (26, 28).

Dobrotvorno bolničko društvo za zdravstvenu njegu najzaslužnije je za otvaranje bolnice za

3. RAZVOJ MEDICINSKE DJELATNOSTI U SLAVONIJI U 18. I 19. STOLJEĆU

bolesnike i nemoćne u Virovitici 1841. godine. Nekoliko godina kasnije Bolničko društvo u Virovitici počinje prikupljati financijska sredstva za gradnju bolnice koja su sakupljena do kraja stoljeća, a već na samom početku 20. stoljeća nova je bolnica i izgrađena. Prvobitno izgrađena bolnica raspolagala je s ukupno 10 kreveta (29).

Đakovo je bolnicu dobilo sredinom 19. stoljeća. Sagradio ju je tadašnji biskup J. J. Strossmayer, a zapisano je da je posvećena 25. rujna 1859. Bolnica je djelovala u sklopu biskupskog vlastelinstva te je bila namijenjena samo stanovništvu đakovačkog vlastelinstva uz pojedine iznimke. Upravljanje bolnicom nakon dolaska u Đakovo preuzimaju Milosrdne sestre sv. Križa. Bolnica je imala dvadesetak kreveta, a broj bolničara, odnosno bolničarki, kretao se od dva do tri. Poznato je i da je broj pacijenata u godinama 1890., 1891. i 1892. bio između 20 i 30 pacijenata godišnje (30).

U većim mjestima Vojne krajine osnivaju se bolnice radi potrebe vojske, pa je tako u Vinkovcima prva bolnica otvorena 1831. godine. Bolnica je financirana dobrovoljnim prilozima općina i cehova, a već 1837. godine seli u novu zgradu s desetak raspoloživih kreveta. Ponovno preseljenje događa se 1856. godine u novoizgrađenu zgradu s 50 bolničkih kreveta, dok je izvorni naziv bolnice Javna okružna občinska bolnica u Vinkovcih. Poznato je i da je u vrijeme nabave nove opreme 1874. godine ravnatelj Dr. Hugo Blumm te da je i on član tada osnovanog Društva slavonskih liječnika. Jurković navodi i kako je tijekom 1895. godine u bolnici liječeno ukupno 907 pacijenata dok je broj kreveta bio 80 (13).

Tijekom 18. stoljeća Brod je imao samo vojnu bolnicu koja se nalazila u Tvrđavi. Zna se i da je sredinom stoljeća postojao fond za siromašne za koji je postojala mogućnost da bude iskorišten za osnivanje opće bolnice. To se nije dogodilo tijekom cijelog 19. stoljeća, pa je vojna bolnica na liječenje primala i civilno stanovništvo. Franz Kostial, koji djeluje kao gradski fizik u vrijeme ukidanja vojne krajine, pravi prve pomake u osnivanju bolnice. Otvara privremenu bolnicu s četiri kreveta jer vojna bolnica nije više htjela primati žene na liječenje, a muškarci su bili obvezni plaćati ga. Nakon molbi upućenih Zemaljskoj vladi, 1883. godine bolnica seli u veći prostor jedne zgrade u kontumacu. Nova Opća javna gradska bolnica primjerena Brodu na Savi otvara se 1898. godine i ima kapacitet od 40 kreveta (10, 26).

U Novoj Gradiški od 1815. godine postojala je privremena bolnica za smještaj oboljelih od kuge, dok se vojna bolnica sa 74 kreveta otvara 1846. godine. Sve do 1873. bolnicu vode liječnici-ranarnici, nakon čega dolazi prvi diplomirani liječnik koji ujedno vrši funkciju ravnatelja (26).

Zanimljivo je da su bolnice u Osijeku i Pakracu bile jedine kraljevske zemaljske javne bolnice

3. RAZVOJ MEDICINSKE DJELATNOSTI U SLAVONIJI U 18. I 19. STOLJEĆU

na području Hrvatske i Slavonije. Dok je u gradskim bolnicama upravne poslove obavljao jedan činovnik, kraljevskim zemaljskim bolnicama, koje su bile nabolje opremljene javne bolnice, upravljali su plaćeni činovnici. Od gradskih bolnica s područja Slavonije u zapisima se 1895. navode samo one već spomenute u Požegi i Brodu na Savi, dok je jedina županijska bolnica ona u Novoj Gradiški. Okružna ili kotarska bolnica Vinkovcima iste godine zapošljava dva, a općinska u Vukovaru jednog liječnika. Od šest privatnih bolnica bez prava javnosti njih pet nalazilo se u Slavoniji. To su bile bolnice u Virovitici, Daruvaru, Belišću, Vrbanji i Đakovu, a raspolagale su s ukupno 80-ak kreveta. O njima nema mnogo dostupnih informacija no zna se da su većinom bile u vlasništvu poduzetnika i da su zapošljavale po jednoga liječnika (1, 26).

Zaključujemo da je uz nedostatak zdravstvenog osoblja najveći problem u otvaranju bolnica na području Slavonije u to vrijeme bilo njihovo financiranje. Monarhija unatoč reformama zdravstva nije financijski pomagala gradnju bolnica, pa su one često osnivane uz pomoć raznih donacija i zaklada. Do kraja 19. stoljeća zdravstvena se situacija znatno popravila, pa je i broj stanovnika Slavonije porastao, no i dalje je broj bolničkih kreveta nedovoljan. Godine 1872. na cijelom području Hrvatske i Slavonije postoji ukupno 22 bolnice, dok je 1896. godine taj broj porastao na 33, pa je tako broj stanovnika na jednu bolnicu iznosi oko 69 000. (1, 3, 6, 26).

3.5.2. Razvoj kupališta i lječilišta

Zdravstvene reforme koje su provedene sredinom i u drugoj polovici 18. stoljeća odnosile su se i na kupališne voditelje, takozvane balneatore, međutim njih se ne spominje u zapisima jer ih u Slavoniji, usprkos velikom broju termalnih izvora, gotovo i nije bilo.

Skenderović i Sršan iz Taubeovih zapisa saznaju da je 1762. godine otvoreno kupalište u Daruvaru. Pišu i da je bilo dobro posjećeno, većinom od strane bolesnih vojnika koji su pristizali sa šireg područja, te da je razlog malog broja kupališta nedostatak balneatora i opasnost od razbojnika. Kupalište je, nakon što je kupio posjed 1760. godine, izgradio Antun pl. Janković, a na razvoj kupališta zasigurno je utjecalo i doseljavanje Nijemaca sredinom stoljeća (3, 17, 31).

Kupalište u Daruvaru nastavlja svoj razvoj pod nasljednicima obitelji Janković sve do 1879. godine. Posljednji član obitelji Janković koji nasljeđuje kupališni kompleks koji se stalno nadograđivao jest Julije. On imanje preuzima sredinom 19. stoljeća i modernizira čitavi kompleks te Daruvar već tada postaje poznato turističko izletišta, lječilište i kupalište. Razvoj

3. RAZVOJ MEDICINSKE DJELATNOSTI U SLAVONIJI U 18. I 19. STOLJEĆU

lječilišta i kupališta nastavlja se i nakon odlaska Jankovića iz grada (32).

Drugo važno lječilište na slavonskom području bio je Lipik. Lipik je, kao i Daruvar, bio vlasništvo obitelji Janković pa njegov razvoj započinje u isto vrijeme. Spomenuti varaždinski fizik, Ivan Krstitelj Lalangue, 1773. godine istraživao je ljekovite izvore u Slavoniji, pa je nezaobilazna stanica bio i Lipik. Njegovi zapisi prvi su pisani dokument o ljekovitosti lipičke vode, a 1773. godine uzima se kao početak razvoja lječilišta u Lipiku. Friedrich Wilhelm von Taube u svojim zapisima iz 1777. i 1778. godine opisao je i djelovanje već tada sagrađenih kupki za koje navodi da djeluju na živčane bolesti, ukočenost zglobova i grčenje živaca te, kako on kaže, na čudan način jačaju i zdravo tijelo (17, 33).

Razvoj lječilišta nastavlja se u 19. stoljeću nakon što imanje preuzima Izidor Janković. 1820. godine gradi se kupališna zgrada s trima kupeljima, dok se u drugoj zgradi nalazi veliki bazen (33).

Julije Janković zbog dugova više ulaže u Daruvar, pa Lipik daje u najam. Vlastelinstvo Pakrac, pod kojim je bio i Lipik, 1867. godine kupuje Vukovarac Antun Knoll. Knoll ulaže u izgradnju smještajnih objekata, perivoja i ostalih kupališnih zgrada, pa grad postaje sve poznatiji po lječilišnom turizmu. Veliku ulogu u promociji lječilišta imali su doktori A. Holtzer i Hink Kern, vukovarski fizik. U lječilištu 1872. godine boravi 486 gostiju, dok je četiri godine kasnije taj broj za oko 300 veći. Lipik ubrzo postaje poznat diljem Monarhije, a o lipičkoj vodi 1877. godine izvještava i Glasnik društva slavonskih liječnika. Godine 1885. kupalište je prodano Josephu Deutschu i Ernestu Schwimmeru, ali do kraja stoljeća izgrađuje se još novih objekata i kupališta, pa lječilište nastavlja svoj nagli razvoj i u 20. stoljeću (33).

4. ULOGA I VAŽNOST ZDRAVSTVA TE FIZIOTERAPIJE

U opisanom razdoblju predstavljena je uloga zdravstva u svim aspektima života. Od liječenja magijskim postupcima do razvoja modernog zdravstva i brojnih zakona prošlo je relativno kratko razdoblje. Najznačajniji činitelji koji su utjecali na razvoj jesu obrazovanje stanovništva, gradnja novih ustanova te razvoj i primjena znanosti u području zdravstva.

Upravo zbog toga ova je tema aktualna i danas. Povijesni razvoj svake djelatnosti, pa tako i medicinske, mora se promatrati u kontekstu povijesti kako bi se sagledao njezin potencijal za budući razvoj. Upravo zbog termalnih izvora i poznatih kupališta stvoreni su preduvjeti i za razvoj fizioterapije, tada još nedovoljno shvaćene zdravstvene djelatnosti. U opisanom razdoblju spominje se samo dolazak obrazovanih zdravstvenih djelatnika iz drugih krajeva ili odlazak naših ljudi na obrazovanje u druge, kulturno razvijene gradove. To je ono što je danas potrebno, ali i moguće promijeniti.

Školovani medicinski djelatnici oduvijek su bili cijenjeni, a tako je i danas. Slavoniji je i u 21. stoljeću potreban obrazovan zdravstveni kadar, ali i suvremene zdravstvene ustanove u kojima će se kadar razvijati i stjecati nova znanja i iskustva.

5. ZAKLJUČAK

Tijekom 18. i 19. stoljeća vlasti počinju shvaćati kakvu važnost u razvoju cijele Monarhije ima zdravstvo. Uočava se važnost položaja Slavonije u obrani od raznih epidemija. U radu su kroz povijesni razvoj u 18. i 19. stoljeću prikazane reforme i reguliranje liječničke djelatnosti, primaljstvo i druge zdravstvene djelatnosti. Potvrđena je i uočena važnost povijesnog razvoja, odnosno puta od svećenika koji su bili i apotekari i liječnici, preko kirurga-ranarnika, pa sve do dolaska obrazovanih liječnika. Dolazak vojske na područje Vojne krajine, koja se tada prostirala na prostoru južne Slavonije, ali i u grad Osijek imao je velik utjecaj na dolazak prvih liječnika. U 18. i 19. stoljeću stvoreni su odlični preduvjeti razvoja zdravstva na cijelom slavonskom području, a taj razvoj nastavio se i kasnije.

6. SAŽETAK

Uvod: Slavonija je početkom 18. stoljeća prostor periferije tadašnje Monarhije i zemlja bez zdravstvenih djelatnika i ustanova, no to se sagledavanjem uloge zdravstva i položaja Slavonije vrlo brzo počinje mijenjati.

Postupci: Retrospektivnim epidemiološkim istraživanjem zasnovanim na neobjavljenoj arhivskoj građi Državnog arhiva u Osijeku te dostupnoj literaturi u elektronskim bazama podataka *PubMed*, *Scopus* i *Hrčak* – portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske opisane su sve promjene koje se događaju sa medicinskim djelatnostima na području Slavonije u 18. i 19. stoljeću.

Prikaz teme: U radu prikazan dolazak najprije liječnika-ranarnika, a zatim i obrazovanih doktora medicine kojih, postupnim otvaranjem bolnica u Slavonskim naseljima, ima sve više. Razvoj ljekarništva prvi su potaknuli isusovci i franjevci, a ono se nastavilo razvijati, što je rezultiralo sve većim brojem ljekarni, ali i novim ljekarničkim zakonima. Kako se regulira rad liječnika i apotekara počinje se regulirati i rad primalja koje moraju imati potvrde za svoje djelovanje. Shvaćanje dobrobiti termalnih izvora u zapadnoj Slavoniji iskorištava se u Daruvaru i Lipiku koji postaju poznati diljem tadašnje Monarhije.

Zaključak: Shvaćanjem važnosti zdravstvenih djelatnosti i graničnog smještaja Slavonije provedene su brojne reforme koje su utjecale zdravstvene djelatnosti i omogućile njihov nagli razvoj koji se nastavio i u kasnijem razdoblju.

Ključne riječi: liječnici; primalje; veterinarstvo; zdravstvene ustanove

7. SUMMARY

Development of medical services in Slavonia in the 18th and 19th century

Introduction: At the beginning of the 18th century, Slavonia was on the periphery of the Austro-Hungarian Monarchy, without health workers and institutions, but this began to change very quickly by considering the role of health and position of Slavonia.

Procedure: Retrospective epidemiological study based on the unpublished archives of the State Archives in Osijek and available literature in electronic databases PubMed, Scopus and Hrčak - portal of scientific journals of the Republic of Croatia describes all changes that occur with medical activities in Slavonia in 18th and 19th century.

Overview: Text describes the arrival of feldshers, and then educated doctors, whose number grew steadily with the gradual opening of hospitals in Slavonian settlements. The development of pharmacy was first encouraged by the Jesuits and Franciscans, and it continued to develop, which resulted in an increasing number of pharmacies, but also new pharmacy legislature. Along with regulating the work of doctors and pharmacists was regulated, the work of midwives, who must have certificates for their activities, also began to be regulated. The understanding of the benefits of thermal springs in western Slavonia was exploited in Daruvar and Lipik, which became known throughout the Monarchy.

Conclusion: By understanding the importance of health activities and border position of Slavonia, there were implemented numerous reforms that affected medical services and enabled their rapid development, which continued in the later period.

Keywords: doctors; midwives; veterinary medicine; health institutions

8. LITERATURA

1. Dugački V, Regan K. Povijest zdravstvene skrbi i razvoja zdravstvenih ustanova na hrvatskom prostoru. *Studia lexicographica*. 2019;13(25):35-74.
2. Cvitković J. Vučedolska kultura na području istočne Slavonije. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli; 2019.
3. Skenderović R. Ekološko-geografska determiniranost koloniziranja Slavonije u 18. stoljeću. *Radovi*. 2019;51(1):181-99.
4. Skenderović R. Kuga u Požegi i Požeškoj kotlini 1739. godine. *Scrinia Slavonica* 2003;3(1):157-70.
5. Kljajić J. Vojnokrajiški čardaci u Slavonsko-srijemskom Posavlju u 18. i 19. stoljeću. *Povijesni prilozi*. 2002;21(22):130-58.
6. Skenderović R. Zdravstvene reforme Marije Terezije u slavonskom Provincijalu i Generale normativum sanitatis iz 1770. *Scrinia Slavonica*. 2005; 5(1):115-43.
7. Gardaš M, Čandrić S, Repić M. Ovlasti i mjere županijskih i gradskih vlasti u javnom zdravstvu u Slavoniji u 19. stoljeću. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*. 2020;41(2):531-42.
8. Atalić B. Sveci zaštitnici protiv epidemija kuge-analiza primjera iz sakralnih baština Rijeke i Osijeka. *Acta medico-historica Adriatica*. 2019;17(2):213-32.
9. Atalić B, Fatović-Ferenčić S. Između brijačnice i bolnice : uloga kirurga-ranarnika u Osijeku u razdoblju od 1867. do 1746. godine. *Liječnički vjesnik*. 2007;10/11(129):367-70.
10. Ćosić V. Demografske i javnozdravstvene odrednice razvoja porodništva i primaljstva u Slavonskom Brodu tijekom 19. stoljeća. 2016.
11. Rakamarić IS. Crtice iz povijesti zdravstva Varaždinske županije. *Hrvatski časopis za javno zdravstvo*. 2007;3(11).
12. Mičić M. Doktori medicine u Sremskoj županiji do 1848. godine. *Acta Hist Med Pharm Vet (Beograd)*. 1969;9:197-210.
13. Jurković M. Razvoj zdravstvene zaštite u Vinkovcima. *Hrvatski časopis za javno zdravstvo*. 2008;4(14).
14. Krešić M, Rakitičan M. Primaljstvo u Hrvatskoj i Slavoniji 1876.-1918.: zakonodavni okvir ustroja primaljske službe. *Historijski zbornik*. 2015;68(2):277-95.

15. Živaković-Kerže Z. Zlata Razvoj zaštite zdravlja u Slavoniji, poseban osvrt na Osijek. Hrvatski časopis za javno zdravstvo. 2008;15(1):14-8.
16. Lekšić Ž. Kratka povijest ljekarništva u Đakovu do Drugog svjetskog rata. Zbornik Muzeja Đakovštine. 2017;13(1):127-44.
17. Sršan S. Friedrich Wilhelm von Taube: Opis Slavonije i Srijema 1777./8. godine. Medicinski vjesnik. 2012; 44(1-4):183-195.
18. Kempf J. Požega Zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest slob. i kr. grada Požege i Požeške županije 1910. Zagreb: Matica hrvatska, Ogranak Požega; 1995.
19. Radio Slavonija. Prva brodska ljekarna počela s radom početkom 18. stoljeća u Tvrđavi Brod. Dostupno na adresi: <http://www.radioslavonija.hr/sadržaj/prva-brodska-ljekarna-pocela-s-radom-pocetkom-18-stoljeca-u-tvrdavi-brod-969>. Datum pristupa: 3.5.2021.
20. Fatović-Ferenčić S, Ferber Bogdan J. Odolijevajući vremenu: Gayerova ljekarna Crvenom križu iz 1903. godine. Medicus. 2011; 20(2_Alergije):271-279.
21. Inić S. Julije Domac – utemeljitelj ljekarni kao zdravstvenih zavoda. Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku. 2012;(28):77-91.
22. Sršan S. Izvori za povijest zdravstva Osijeka i Slavonije 1865.-1938. Osijek: Državni arhiv u Osijeku; 2007.
23. Samaržija Z. Midwivws and Obsterics in Baranja, Slavonia and Sirmia since the Beginning of 17th to the Beginning of 20thCentury. Acta historiae medicinae, stomatologiae, pharmaciae, medicinae veterinae. 2015;34:51-67.
24. Ćosić V, Fatović Ferenčić S, Miškić B. O primaljama u Brodu na Savi u XIX. stoljeću. Acta medico-historica Adriatica. 2015;13(2):303-16.
25. Fureš R, Dražančić A, Blažeka Đ, Cesarec I, Kopjar M, Šanjug J i sur. Ivan Krstitelj Lalangue i njegova prva tiskana medicinska stručna knjiga iz područja primaljstva na hrvatskome jeziku. Gynaecologia et perinatologia. 2010;19(1):44-54.
26. Herman-Kaurić V. Bolnice u Požeškoj županiji i sustav javne zdravstvene službe 1874.-1918. Scrinia Slavonica. 2003;3(1):247-80.
27. Včev A. Prva klinika Kliničkoga bolničkog centra u Osijeku. Medicinski vjesnik. 2009;41(3-4):41-6.
28. Herman Kaurić V. Kraljevska zemaljska bolnica u Pakracu - primjer gospodarskog

- poslovanja velike bolnice u Velikom ratu. *Scrinia Slavonica*. 2014;14(1):193-216.
29. Babić I, Živko M, Kovačić L, Tudor M. Povijest Opće bolnice Virovitica. *Hrvatski časopis za javno zdravstvo*. 2009;5:17.
30. Radičević E. Bolnica biskupskog vlastelinstva - bolnica Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu. *Zbornik Muzeja Đakovštine*. 2017;13(1):47-66.
31. Jakčin-Ivančić M. Lječilišni perivoj u Daruvaru studija obnove i zaštite (kratki prikaz). *Zbornik Janković*. 2017;II(2):305-47.
32. Popadić, S. Naručiteljska djelatnost obitelji Janković u Daruvaru. Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu; 2015.
33. Brandeis D. Povijest lječilišnog turizma u Hrvatskoj na primjeru Lipika. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli; 2016.
34. Vučevac-Bajt V. Veterinarska povijest Hrvatske kao znanstveni projekt gospodarske povijesti . *Časopis za suvremenu povijest*. 2001;33(3):841-52.
35. Vučevac-Bajt V. Prilog o razvoju veterinarstva Hrvatske u XIX. stoljeću. *Acta medico-historica Adriatica*. 2007;5(1):55-70.
36. Džaja P, Sinković S, Palić M, Severin K. Povijesne crtice iz hrvatskog veterinarstva od srednjeg vijeka do 19. stoljeća s posebnim osvrtom na pojavnost zaraznih bolesti domaćih životinja. *Veterinarska stanica*. 2020;51(3):335-43.